

За мястото на някои културни институции в изследванията по културна история за периода 1878-1944 г.

*Николай Поппетров
Институт за исторически изследвания,
Българска академия на науките*

About the place of some cultural institutions in cultural history studies for the period 1878-1944

*Nikolay Poppetrov
Institute for historical studies,
Bulgarian Academy of Sciences*

Abstract: *The proposed paper concentrates on the question of how are represented and how are present in the studies of Bulgarian cultural history for the period 1878-1944, separate directions of cultural production and development, respectively of cultural life.*

The text is a result of analytical research on the historical interpretation of Bulgarian cultural life and reflects the deficits in presenting the diversity of cultural processes and activities.

The dimensions of some underestimated activities such as book publishing, fine arts and others are shown. Emphasis is placed on neglected specifics that are characteristic of the community centres' activity, etc.

Keywords: *cultural history; research problems; cultural institutions; directions in cultural life*

Резюме: Предлаганото експозе се концентрира върху въпроса как са представяни и как присъстват в изследванията по българска културна история за периода 1878-1944 г. отделни направления на културната продукция и развитие, респективно на културния живот.

Изложението е в резултат на аналитично изследване върху историческата интерпретация на българския културен живот и отразява дефицитите при представяне на многообразието от културни процеси и дейности. Показани са измеренията на някои подценявани дейности като книгоиздаване, изобразително изкуство и др.. Акцентира се на пренебрегвани специфики, характерни за читалищната дейност и др.

Ключови думи: културна история; проблеми на изследването; културни институции; направления в културния живот.

Направлението културна истории (история на културата) е сравнително неравномерно развито. Изследванията от страна на историци се появяват спорадично във времето и като цяло са сравнително малко на брой.¹ Значително по-обемна е трупата публикации от страна на литератори и литературни историци, изкуствоведи, специалисти по история на архитектурата и киното, музиковеди, културолози и др., които очертават развитието на отделни полета на културата.

Обичайно проучванията се съсредоточават в следните направления:

- общи исторически изследвания, разглеждащи развитието хронологически, в рамките на определени периоди
- изследвания върху някои културни институции (държавни и обществени)
- проучвания върху развитието в отделни направления на културния живот (книгоиздаване, художествен живот, музейно дело и др.)
- анализ на специфични културни феномени (идейни процеси, публицистика, интелектуални движения)

Като цяло в изследванията на историците най-значително внимание се отделя на политиката в сферата на културата, т.е. на дейността на отделните правителства, съответно – на парламентарните обсъждания на законодателни инициативи и друг казуси, свързани с културната сфера. Такива са основополагащите разработки по културна история на Мария Радева и Рая Манафова, покриващи периода до войните от второто десетилетие на ХХ в.²

Някои от аспектите на културната политика, на културното развитие, както и на отделни сегменти от културните процеси и като цяло на културните дейности са обект на значителен интерес и сериозни фактологически разработки. Те са отразявани в специализирани издания като библиографии, енциклопедични справочници, речници и др. Най-добре е разработена литературната тематика – речници (две издания, 4 тома) и атласи (два тома) на литературата, аналитична разработка на литературни и свързани с литературата издания („Периодика и литература” 5 тома) и др. Библиографското покритие, макар и неравномерно също е много добро – общи ретроспективни и тематични библиографии, включително и за отделни литератори, за преводна литература, за български публикации в чужбина и др.

Очебийно обаче се чувства липсата на цялостни обзори на културното развитие, с включване на всички основни направления на културния живот. Статии по

¹ Обобщен историографски обзор вж. в: **Поппетров, Н.** Българската култура 1878-1944 г. (историографска карта).- Кюстендилски четения 2022-2023. Сборник в памет на проф.д-р Тодор Попнеделев. Съст. Вл. Станев, Св. Живков. С., 2023, с.62-171

² **Радева, М.** Културната политика на българската буржоазна държава 1888-1908 г. С., 1982 (2004); **Манафова, Р.** Култура и политика България в навечерието на Балканските войни. С. 1987.

основните направления на културната сфера са включени в алманаха „България 20 век“³ В академичната история на България на БАН т. 9 (за периода 1918-1944) историята на културата също не е представена цялостно, независимо, че темата е интерпретирана в два отделни параграфа и едно допълнение за читалищата.⁴

Актуалното състояние

Редица ключови въпроси, характеризиращи развитието в сферата на културата са само маркирани в изследователската литература. Съществуват определени стереотипни нагласи за минимизиране на вниманието към отделни аспекти, а така също и към по-обособени и важни направления на културния живот. Вниманието като цяло се отделя на основни направления като например литературно развитие, както и на отделни институции – преди всичко читалища.

При това съществуват определени дефицити при представяне на различните направления на културния живот, на отделни институции и дейности.

За по-голяма прегледност ще обособя синтезирано основните проблеми

1. Генерално при представяне на отделните направления на културата почти не се засягат въпросите за професионализацията и любителството; за ролята на идеологически фактори (национализъм, славянофилство, пацифизъм, православие, комунизъм), за влиянието на големите теми на дневния ред (ревизионизъм, авторитарни тенденции), за масови моментни настроения (против развлекателното кино, срещу чуждите училища, negliжиране на тенденциозната литература) и др.

Основно значение има отношението към темата за публиките (читатели, зрители, слушатели, колекционери). Това е може би най-слабото място на изследванията, защото картината на процесите в културната сфера се лишават от едни от основните си елементи: общата демографска характеристики на реципиентите, тяхната възрастова, образователна, социална, полова разновидност. Пренебрегват се отделни податки от изворите от епохата: за обема на личните библиотеки, за преобладаващия профил на библиотечните читатели, за характера на посетителските аудитории на читалищни мероприятия, за интереса към театралния репертоар и др. С това остават неизяснени фундаментални въпроси от типа на това кой и какво чете, кой посещава театър, кои филми и постановки предизвикат интерес, какви са различията (например социални) между отделните аудитории, какви произведения на културата потребяват десни и леви (например комунистически) аудитории. Може дори да се направи извод, че въпросът за рецепцията е като цяло чужд на българските изследвания от сферата на културата.

Всъщност, ако представим процесите в културната сфера схематично като съставени от четири взаимосвързани елемента:

- 1). производител (създател / изпълнител)
- 2). продукт (произведение независимо от вида му)
- 3). изпълнение (дистрибуция, представление)
- 4). потребител (видовете публики)

ще видим ,че трудно може да се открият както разработки, така и дори някои систематизирани сведения, характеризиращи по отделно тези категории, да не говорим за представяне, дори най-бегло, на тяхното взаимодействие. Като пример:

³ България 20 век. Алманах. Съст. Ф. Панайотов С., 1999.

⁴ История на България т.9: България 1918-1944. С., 2012.

такива сведения представя Ани Гергова в единственото по рода си изследване на взаимовръзката общество и книжнина.⁵

2. Друг подценяван, но водещ аспект при историята на културата е за това кой представя и налага представи за произведения, автори, тенденции; каква е ролята на критици, популяризатори, на медии - например каква е ролята на печата (включително на рекламата, чиято значение по отношение на киноизкуството е несъмнена и водеща) за популяризиране на литературни произведения, на изобразително изкуство или на кинотворби. Тук може да се добави и въпроса за оценката и типологизирането на отделни произведения в негативни категории. Анализирането на тази проблематика би позволило да се изясни какво се подразбира през разглежданата епоха под „порнографическо четиво” или кои текстове и по какви съображения се класифицират като булевардна литература, а други не.

3. Почти празно изследователско поле е сферата на взаимодействие между държавни и обществени културни институции. Единствените примери за изследвания в тази насока са работите на Калинка Анчова и на София Василева, които задават отправни точки за възможни бъдещи проучвания.⁶

Слабо проучена е и темата за мястото на държавните и обществените институции за осъществяване на културните процеси.

Подобни неразработени аспекти представляват призми, през които може да се открие динамиката на културното развитие, да се обособят параметрите на отделните процеси и се установят техните взаимодействия

Проблеми при интерпретиране на отделните направления в културата

Накратко ще посоча основните „бели полета”, т.е. неразработени или слабо разработени и подценени моменти от отделните направления на културното развитие.

1. Художественият живот. В неговата сфера могат да се открият следните основни съставки, които, с малки изключения са оставяни в изследванията на втори план.

Художествени изложби, съответно и галеристи/ изложбени места

Пазар на изкуството (включително и цени. Темата допира и до въпроса как се препитават (от какво се издържат) художниците

Колекционерство

Конкурси

Популяризиране на изобразителното изкуство чрез критика и чрез публикации в печата

2. В сферата на киноизкуството се откроява друг проблемен кръг, който е свързан преди всичко с дистрибуцията на филми (кой ги предлага, как се избират). Тази проблематика е пряко свързана с въпроса каква е преобладаващата тематика и каква е нейната взаимовръзка с обществения интерес и вкусовете на публиката.

⁵ Гергова, А. Книжнината и българите –XIX.- началото на XX в. С., 1991

⁶ Анчова, К. Културно-творческите сдружения на художествената интелигенция в обществено-политическия живот на Българи 1934-1930.- Известия на държавните архиви, 62, 1991, с.5-43.

Василева, С. Съюзът на дружествата на художниците в България и държавната културна политика 1931-944.- В: Александър Божинов: културна памет и културен диалог Съст. В. Добрева и др. С. 2023, с. 186-201.

Следващият неразработен аспект е за връзката между количествените показатели за кинопрожекциите и за кинозаведенията и за съотношението между частни и обществени (на читалища и други дружества) кинозалони

От значение за изясняване за мястото на киното в културния живот е проблема за анализиране на възгледите за ролята на киното. Известно е, че в българското обществено пространство съществува определен скептицизъм по отношение значението на киното за културния живот. От една страна Министерството на народното просвещение акцентира на образователните и възпитателни възможности на филма и необходимостта да се внасят и дори произвеждат в страната филми с образователно (учебни, ученически, научно популярни) съдържание. От друга страна в обществото съществува ясно изразена позиция по отношение на "кинематографа", който от една страна предлага лесносмилаема конкуренция на театъра, а от друга внася елементи на лековата развлекателност, еротика, пошлост и пр. в обществото.⁷

3. Историята на книгоиздаването е сфера, която се радва на траен, но спорадичен интерес от края на 80-те години. Независимо от трудното оформяне на това изследователско направление то заема определено място в програмите на научни форуми като „Библиотеки, четене, комуникации“, Велико Търново; конференцията, организирана от УниБИТ по повод деня на будителите; конференцията „Пътуване към „България“ в Шумен и др. Като цяло обаче то има периферно място в изследванията по история на българската култура.

Доколкото в значителна степен българска култура е книжна култура и се изразява в публикуване на печатни текстове и тяхното дистрибутиране (чрез книжарници, абонамент, библиотечно заемане и др.), подценяването на това направление от културната дейност фактически лишава културния процес от неговата основна характеристика.

Изследването на дейността на отделни книгоиздателства, на видовете четива и техните потребители, на специфичните показатели за тази сфера като хонорарна политика, тиражи, цени и т.н. също е още в началната си фаза. Като пионери в това направление трябва да се посочат Ани Гергова, Жак Ескенази, Лъчезар Георгиев.⁸

4. Архитектурата е може би най-слабото звено от историята на българската култура. Не само че цели полета от тази област са неразработени, но и има стереотипно поставяни теми в превратна, и в основата си невярна светлина като например за характера на т.нар. „националноромантичен стил“ (или „националноромантичен сецесион“). Едва от второто десетилетие на настоящия век може да се говори за преоткриването на българския архитектурен модернизъм.⁹ Изследването на архитектурното развитие през призмата на архитектурата на столицата София може да служи като пример как отделни елементи от културното развитие се проучват не систематично, а като резултат на доминиращ интерес на

⁷ Вж. постановката на: **Чилингиров, Ст.** Кинематографът – частен или обществен. С., 1925.

⁸ **Гергова, А.** Книжнината и българите...; **Ескенази, Ж.** Преводна художествена литература в България (1878-1044) издатели, издания, класификация.- Известия на НБКМ, XXI (XXVII), 1993, с-327-352.; **Георгиев, Л.** Българско книгоиздаване. Ретроспекции. Тенденции. Структури. Модели. Велико Търново, С., 2006.

⁹ **Макаринов, В., Т.Каракочев.** Български архитектурен модернизъм. Образци от 1920-те, 1930-те и 1940-те години. С., 2017.

отделни институции,, изследователски групи или институти (например регионалния исторически музей на столицата).

5. По отношение на музикалната сфера трябва да се отбележи сравнително слабата разработеност на въпроси като публиките, съотношението класическа и популярна музика.

6. Музеите, една сравнително слабо развита в разглеждания период област също предлага неизползвани за изследователите възможности за анализи на културната политика. Като пример може да се посочи самата идея за тип музей (Музей на Възраждането, Музей-библиотека).

Към темата за музеите гравитира тази за отношението към културно-историческото наследство и за неговата социализация и културната памет. Като подценявани обекти на изследване с потенциално ключово значение за изясняване мотивите при политиките за паметта може да се посочат кампанията на комитета „Цар Освободител”, инициативите за изграждане на Алея на Възраждането във Варна и на заслужилите българи в Борисовата градина, за паметника на връх Шипка, за мавзолея на Владислав Варненчик.

7. Читалищата са всеобщо припознати като основна българска културна институция.. Тяхното място, независимо от отделни обобщаващи и някои обзорни конкретни публикации, като цяло не е представено като интегрална част от културното развитие, респективно от културния живот през разглеждания период. Това се дължи като цяло на едностранчивото, недиференцирано представяне на тяхната дейност и тяхното място в културните прояви.

На база на архивни сведения и на текущите публикувани читалищни юбилейни сборници е възможно да се реконструира картината на тяхната реална дейност. Фактологическият анализ показва, че читалищата са преди всичко място за провеждане на сказки и лектории, на театрални постановки, за музикални прояви и по-късно, средища за кинопрожекции. Това са и доходоносните дейности, При слабата функционална грамотност, тяхната роля в посочените направления е от решаващо значение за осъществяване на културен трансфер и за социализация (особено в селата).¹⁰

8. Библиотеките също са подценявани институции в контекста на цялостното представяне на българското културно развитие. Всъщност тематиката за тях в исторически план е твърде слабо разработена. Изследванията върху историята на отделни библиотеки са оскъдни (от значение са преди всичко работите върху историята на библиотеката на БАН, на библиотеката на Софийския университет „Св. Климент Охридски”, на регионалната библиотека „П.Р. Славейков” във Велико Търново). Отделни изследвания за някои библиотечни прояви – например за Пловдивската народна библиотека допълват картината. Подценена е например библиотечната статистика, която, макар и неравномерно, а често и неточно и непълно водена дава възможност за отделни значителни обобщения.¹¹

¹⁰ Използвани са обобщени от две проучвания: за 27 градски и селски читалища от различни региони, подбрани на случаен принцип, както и от читалищата във Велико Търново, Габрово,, Кюстендил, Пазарджик, Плевен, Свищов, Сливен, Угърчин.

¹¹ Русинова, Е. Какво показва библиотечната статистика (по публикации за библиотечното четене до 1944 г.)- Библиотеки, четене, комуникации. Седма национална научна конференция, Велико Търново 21-22 ноември 2008 г. Велико Търново 2009, с. 219-227.

9. Съвсем бегло са засягани, в отделни текстове процесите и отделните актове на заимстване от чужбина, отношението към чужди библиотечни, музейни, книгоиздателски и др. практики. В тази сфера на дейност има различни значими примери на влияния, които заслужават внимание с възможностите да се проследяват както процеси на рецепция, така и механизмите на формиране на актуален дневен ред.¹² Такъв пример е темата за паметник на незнайния войн, интерпретирана в текстовете на Николай П. Николаев, Иван Сарълиев и др., а и в неудачния проект на Андрей Николов.

10. В изследователската литература отсъства синхронното разглеждане на отделни елементи на културния процес. Една от причините е подценяването на въпросите за моментния дневен ред и за идейните тенденции и идеологически влияния.

Отделни проучвания на идейни процеси в културата – на Иван Еленков, Нина Димитрова, Емил Димитров¹³, на Ерика Лазарова (с нейния опит да представи цялостно възгледите на Найден Шейтанов) показват огромния евристичен потенциал на това изследователско поле.¹⁴

Заклучение

Ако трябва да се обобщи, неминуемо изпъкват два извода:

1. Съществуват десетки публикации, които маркират отделни аспекти от цялостната картина на националното културно развитие и културен живот в периода от 1878 до 1944 г. В някои области тези публикации позволяват да се композира сравнително подробна картина на дейности, процеси, отделни прояви. В рамките на повече от 40 години е създаден масив от изследвания, придружен от също така значителен брой документални и справочни издания. Утвърдени са научни форуми, в чийто дневен ред културната история заема водещо място. Фактически е създадено направлението културна история, с което е запълнена определена значителна празнина в сферата на историческите изследвания. Фактът, че по културно исторически теми пишат не само (и може би най-малко!) историци, но и литератори, изкуствоведи, архитекти, културолози, социолози и др. позволява да се открият различни гледни точки и изследователски подходи и изходни позиции.

2. Опитът за открояване на отделни проблеми в настоящото изложение насочва към извода, че изследванията в областта на историята на българската култура са неравномерно развити. Редица важни елементи на културните процеси са подценени, ключови събития се negliжират, водещи тенденции се пренебрегват (а дали и не се познават?!), а някои от тях са интерпретирани превратно, поставени в един преднамерен обяснителен режим. Върху отделни изследователски нагласи влияе актуалния обществено-политически дневен ред, което води до лансиране на изкривени представи за основни културни процеси и направления. От подобни подходи картината губи своето многообразие и динамика на развитие и взаимодействия. Особено засегнати са от преднамерени подходи такива тенденции,

¹² Пример за формиране на моментен дневен ред: **Чилингиров, Ст.** Против чуждите училища. С., 1935.

¹³ **Еленков, Ив.** Родно и дясно. Принос към историята на несбъднатия десен проект в България от времето между двете световни войни. С., 1998; **Димитрова, Н.** Часът на българската интелигенция. Българската интелигенция в българския периосичен печат. С., 2003; **Димитров, Е.** Памет, юбилей, канон. Увод в социологията на българската литература. С. 2012.

¹⁴ **Лазарова, Е.** Ученият срещу политика д-р Найден Шейтанов. С., 2005

като радикално дясната (профашистка/фашистка), крайно лявата (основно комунистическата, но и анархистката), националистическата. За съжаление, с малки изключения все още културната история не е изведена като равнопоставена на другите образователна дисциплина. Съществен недостатък е липсата на интерес към разработките на не-историци, чиито публикации спорадично стават обект на отзиви и рецензии в периодиката с исторически профил. Все още историята на българската култура е в плен на Големия разказ за националното минало. Един обобщаващ поглед върху разглеждана проблематика налага извода, че са създадени всички условия за развитие на направлението културна история. Как ще се развива то – ще покаже бъдещето.